

Ірина Цебрій

**ОСВІТА В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ
ПРОСТОРИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ**

Навчальний посібник для студентів історичних факультетів та
вчителів історії

Полтава — 2007

ББК 63.3 (2УК)
УДК: 17 (001.1): «04/14)

Цебрій І.В. Освіта в соціокультурному просторі Середньовіччя: Посібник для студентів історичних факультетів та вчителів історії. — Полтава: ПОІППО, 2007, 38с.

Рецензенти:

Хомич Л.О., доктор педагогічних наук, професор, старший науковий співробітник відділу педагогічної майстерності Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України

Пашко Л.Ф., кандидат педагогічних наук, доцент, завідувачка кафедри змісту методики освіти Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М.В. Остроградського

Посібник знайомить з етапами становлення та подальшого розвитку середньовічної освіти, показує її багаторівневність і закономірності переходу від єпископальних шкіл до університетської системи. На етапі раннього Середньовіччя аналізуються ті культурні осередки, де продовжували жити античні традиції, що й заклали фундамент майбутньої освіти. Значна увага приділяється й тому внеску муніципальної міської влади, яка цілеспрямовано займалася вихованням середньовічного студентства, вирішуючи його нагальні проблеми.

Науковий редактор:

Лещенко М.П., доктор педагогічних наук, професор, завідувачка кафедри педагогіки психолого-педагогічного факультету Київського Національного університету імені Тараса Шевченка

Рекомендовано до друку вченою радою Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М.В. Остроградського. Протокол № від червня 2007 р.

ЗМІСТ

Вступ	2
1.1 Проблема Середньовіччя й феодалізму в історіографії	5
1.2. Духовне життя й освіта в країнах Західної Європи в періоди перших „варварських“ відроджень	8
1.3. Філософсько-дидактичні засади факультету мистецтв у середньовічному університеті	17
1.4. Роль студентського самоврядування та міської муніципальної влади у виховному процесі середньовічного студентства	25
Список літератури	35

ОСВІТА В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Вступ. Середньовічна освіта в контексті її спадковості від античної та вагомого внеску в формування вчених засад Просвітництва завжди виступала одним з найбільш дискусійних питань світової науки. Ще від часів ствердження нової ідеології, що послугувала підґрунтям європейських антифеодальних рухів і піднесенню національної ідеї, традиційним стало принижувати роль і місце середньовічної освіти в процесі поступального становлення й генезису науки.

Однак, саме в часи Середньовіччя почалося формування сучасного західноєвропейського індивідуалістичного світогляду та були закладені основи вищої школи. Ця доба характеризується як локальними острівками піднесення культури у варварських королівствах на світанку нової релігійної епохи, так і поступальним характером становлення і розвитку освіти в часи класичного Середньовіччя. Спробуємо розглянути ці процеси через праці провідних зарубіжних і вітчизняних науковців та філософсько-педагогічні джерела середньовічних авторів.

Проблема духовного життя й освіти в країнах Західної Європи в короткочасні періоди перших „варварських“ відроджень була предметом багатьох наукових досліджень. Провідних зарубіжних і вітчизняних учених цікавило питання: які саме ідеї й культурні надбання взяло раннє Середньовіччя з античної спадщини, і які здобутки Середньовіччя органічно синтезувалися з нею, створивши таким чином новий стиль мислення.

Процес утворення остготської та вестготської імперій, періоди їхнього культурного розквіту й занепаду проаналізовано в праці В.П. Бубнова [3]. Суспільно-культурні уявлення різних станів населення в епоху Каролінгів, їхні ціннісні орієнтації стали предметом дослідження Ю.Л. Безсмертного [1]. Питання культурного внеску Каролінгської епохи в матеріальні та духовні

надбання західноєвропейського Середньовіччя піднімаються в праці М.Л. Гаспарова [5].

Особливе місце серед досліджень із проблеми піднесення культури в часи «варварських» відроджень займає вивчення творчості й особистого внеску в формування середньовічної філософії й системи освіти видатного просвітника Вестготського відродження Ісидора Севільського. Йому присвячені праці В.І. Уколової та А.В. Корсунського [14; 9]. У їхніх дослідженнях відтворюється загальна картина розвитку Вестготської Іспанії у складі однієї з перших варварських імперій та передумови початку культурного піднесення.

Зародження європейської філософії та педагогічної думки в добу раннього Середньовіччя, їхня орієнтація на попередній античний досвід у поєднанні з християнським світоглядом лежать в основі праці В.І. Уколової з проблеми перехідного періоду від Античності до Середньовіччя [15]. Витокам середньовічної філософії та освіти, проблемі її спадковості від античності присвячено ряд інша праця дослідниці [14], завдяки якій ми маємо можливість простежити саме ті античні і ранньосередньовічні традиції, що закладуть основи університетської системи XIII-XIV століть.

Аналіз методологічних основ факультету мистецтв у часи становлення університетської системи в країнах Західної Європи складав основу наукового напрямку вчених різних історичних шкіл. Ще в першій половині XX століття представники школи "Анналів" М. Блок і Л. Февр у контексті історичної методології піднімали ключові питання середньовічної ідеології, культури та освіти [2; 9].

Питання еволюції середньовічної культури й освіти, їх трактування представниками школи "Анналів" стало предметом дослідження праці О.Я. Гуревича [7]. Шляхи формування середньовічної освіти в тісному зв'язку з епохою Середньовіччя у цілому і розвитком міста, зокрема, аналізуються у дослідженні А.Л. Ястребницької [16].

Філософія й освіта цивілізації середньовічного Заходу розглядається у контексті християнського суспільства, ментальності, світу емоцій і форм поведінки французьким дослідником Ж. Ле Гоффом, під впливом якого було створено ряд праць, присвяченим окремим аспектам середньовічної картини світу і ментальності [10].

Вивчення багатьох аспектів виховного процесу в середньовічному університеті тривалий час не виступало предметом широкого дослідження. Традиційно науковців більше цікавили форми організації занять, методологія та внутрішні структури на всіх етапах становлення і розвитку вищого навчального закладу західноєвропейського типу. Однак, виховання інтелектуальної еліти середньовічного суспільства складається із багатьох компонентів, має стільки філіграностей, що останнім часом з'являються спеціалізовані наукові дослідження з даного питання.

У праці польського історика А. Валецького проаналізована система муніципалітетів середньовічного Кракова, їх вплив на розвиток судового університетського самоврядування, взаємовідносини між такими двома категоріями міського населення, як торговці та студенти [4]. У дослідженні чеського науковця М. Ренеша велика увага приділяється економічному життю Праги XIV-XVI століть через призму стосунків міського населення і студентства в системі ринкових відносин [12].

У посібнику Є.В. Опаріної піднімається проблема витоків формування середньовічної інтелектуальної еліти, первинної демократичної основи у відносинах між студентами з різних соціальних станів та прошарків суспільства [11]. Праця американського дослідника Ф. Кемпбела розкриває сутність внутрішньої структури університету доби класичного Середньовіччя й тих виховних процесів, які відбувалися в вільний від занять час [8].

Аналізуючи особливості тимчасових прагнень до освіченості й духовності у варварських королівствах, автор ставить за мету показати процес народження нового світогляду через призму переконань і світосприйняття видатних діячів культури й науки раннього Середньовіччя;

проаналізувати основні етапи становлення і розвитку підготовчого факультету в середньовічній університетській системі, дидактичні та філософські засади, які визначили форми, методи і принципи організації занять; виявити особливості виховного процесу у середньовічному університеті в історичній ретроспективі між категоріями "професор" – "студент" та "студент" – "міська влада", що допоможе з'ясувати рівень демократичних засад освіти у Західній Європі XIII-XVI століть

1.1 Проблема Середньовіччя й феодалізму в історіографії. Вираз «середні віки» вперше з'являється в термінології XV століття в італійських гуманістів для позначення проміжного періоду між Античністю й Ренесансом. Він був визначений італійцями як період «варварського регресу». Однак, перше вживання самого терміну зафіксовано 1469 року в бібліотекаря Папи, відомого італійського гуманіста Джованні Андреа, який вважав, що «стародавні» від сучасників відмежовані періодом *media tempesta* (Середньовіччям). Свою власну епоху Дж. Андреа іменував Новим часом.

Та вираз «середні віки» ще не потрапляв до загального вжитку аж до кінця XVII століття. У якості аргументованого історичного терміну він з'являється на сторінках творів німецького філолога й історика Крістофа Келлера (Целаріуса), який також поділив історію людства на такі частини – Античність, Середньовіччя й Новий час. У творах іншого німецького мислителя, Георга Хорна, простежуються подібні ж тенденції: в нього середні віки починаються великим нашестям скіфських народів у 300 році нашої ери і закінчуються 1500 роком – початком Нових часів. Даний тривалий період дослідник називає *medium tempora* (середній час).

У французькій історіографії про поділ історії на три великих періоди вперше зустрічається на сторінках «Глосарія» Дю Канжа (1678). Широко вживатися в розмовній мові він починає з XVIII століття, про що свідчить назва праці Л. Де Граса «Історичні й хронологічні картини стародавньої та середньовічної історії» (1789). У часи Де Граса словосполучення «середні

віки» вживалося не тільки серед інтелектуальної еліти, а й усі третім станом суспільства.

Новий термін ввійшов у моду й повернув собі минулу славу завдяки творчим дослідженням романтиків. У піднесенні ними змісту славного героїчного періоду – Середньовіччя – він почав поступово втрачати своє минуле приземлене значення. Нам це засвідчує Віктор Кузен: «Переставши принижувати Середньовіччя, - писав він близько 1840 року, - сьогодні взялися досліджувати його з новим пилом і палкими пристрастями».

Але все ж таки певна упередженість залишилася. Це, аналізуючи сутність Середньовіччя, засвідчує П. Ренан: «Середньовіччя для Нових часів є тим, що героїчна ера для Античності». Дійсно, тут можна простежити чіткі паралелі: якщо видатні грецькі діячі класичного періоду історії оспівують героїв гомерівської Греції, то представники романтичного стилю за символ честі та віри обирають Середньовіччя.

У питаннях періодизації доби Середньовіччя зарубіжні історики не мають єдиної думки: одні пов'язують його верхню хронологічну межу з 1453 роком – захопленням Константинополя турками, інші з 1492 – відкриттям Америки Христофором Колумбом. Нижня хронологічна межа Середньовіччя також чітко не визначена. Пропонуються різні варіанти: прийняття Римською імперією християнства в часи правління Костянтина (325р.), порушення морських зв'язків між Сходом і Заходом після арабських завоювань (VII ст.).

Марксистська історіографія дає Середньовіччю своє оригінальне визначення: для істориків даного напрямку це була «фаза історичного розвитку, впродовж якої феодальний спосіб виробництва домінував у більшості країн Європи й Азії, навіть деяких африканських народів. Середньовіччя – це епоха виникнення, розвитку та занепаду феодального способу виробництва і феодальних суспільних відносин».

Терміни «феодалізм» та «аграрне суспільство» практично й сьогодні всіма історичними школами вживаються в якості синонімів. Слово «феодальність» з'явилося у творах англійських істориків XVII століття.

Спочатку воно означало юридичний режим ф'єфа, єдиного елементу старого феодального порядку, який ще дожив до їхньої епохи. Роблячи акцент на реальному аспекті феодальної системи, вони не вкладали в цей термін систему особистісних відносин, що повністю втратили до цього часу своє значення. Звідси з'явилася невизначеність, якою характеризуються історичні концепції XVIII – першої половини XIX століть: слово «феодальність» вживалося як синонім поземельного режиму ленних тримань. Плутаючи залежних і васалів, сеньйорію і феодальний лад, ці дослідники проголосили феодальними й ті права, що обтяжували селянські наділи та були відмінені в Франції 4 серпня 1789 року. Бо насправді Велика Французька революція більше взялася за селянську сеньйорію, ніж за феодальний лад, який на ті часи вже був давно мертвим.

Слід зазначити, що з XVIII століття окремі дослідники намагалися розглянути феодальний лад у різних аспектах і сферах. Так, А. Буленвільє в «Історії старого правління в Франції» (1727р.) підносив епоху феодалізму з політичної точки зору, «бо знать володарювала законно й розумно».

Шарль Монтеск'є, навпаки, вважав історію правління родової знаті періодом дроблення державної влади і заслугам виключно королів приписував руйнацію феодалізму в ім'я держави й порядку. Вольтер у праці «Досліди про звичаї» підкреслював той факт, що «феодальний лад зовсім не був подією. Це дуже стародавня форма, що зберігається на трьох чвертях нашої півкулі з різними системами правління».

Визначення сутності феодалізму істориками школи «Анналів» — М. Блоком, Л. Февром, Ж. Ле Гофом полягає в тому, що вони виділяють взаємне переплетіння особистісних зв'язків у системі ф'єфа, а також місце феодального режиму в європейських державах. Система пожалувань у земельній і грошовій формі (ф'єф), що надавалася безкоштовно сеньйором васалу за службу, формувала устої цивілізації середньовічного Заходу.

Для істориків марксистського напрямку феодальний лад – це, насамперед, спосіб правління. Для них він відтворює певний тип економічної

й соціальної організації, що характеризується доменом і сеньйорією, в якому ф'єф (форма правління) просто виявляється другорядним компонентом, щей не завжди чітко представленим. Феодальна система Середньовіччя займає в соціальній історії місце між рабовласництвом (античним суспільством) і капіталізмом. Нижня хронологічна межа в марксистських істориків визначається роком падіння Римської імперії (476р.), а верхня – початком Англійської буржуазної революції XVII століття. Феодалізм за К. Марксом – це прогрес у розвитку засобів виробництва, що змінив собою рабство й еволюціонував до свободи та форми індивідуальної власності на землю селян.

1.2. Духовне життя й освіта в країнах Західної Європи в періоди перших „варварських“ відроджень. Коли ми з глибин нашої пам'яті викликаємо асоціації з середньовічною освітою, то в більшості випадків виникає така картина: невелика кімната з напівкруглою стелею, крізь вузькі вікна ледве пробиваються промені сонячного світла; за столом сидять хлопчики різного віку, пристойний одяг указує на дітей заможних батьків – злидарів тут немає; у центрі столу сидить священник, перед ним велика рукописна книга, поруч лежить кілька різок; священник одноманітно читає молитви латинською мовою; діти механічно повторюють за ним незрозумілі слова. Йде заняття в одній з найперших монастирських шкіл VIII століття.

У VIII столітті, після глибокого занепаду античної культури, починається період становлення науки та шкільної системи, що пройшов ряд попередніх етапів у перших варварських імперіях. Тимчасове піднесення духовного життя в Остготській державі (493 – 526 роки), Вестготській Іспанії (570 – 636 роки) та Імперії франків (751 – 841 роки) отримало назву „короткочасних відроджень“. Ці внутрішні процеси водночас були пов'язаними зі становленням нової релігійної ідеології. Раннє Середньовіччя, завдяки локальним острівкам науки, на нашу думку, зробило вагомий внесок у духовне життя Західної Європи:

- у сферу культурно-історичного розвитку були задіяні одночасно багато народів;
- зародилася національна культура та мова сучасних європейських народів;
- варварські народи отримали від латинян писемність, якої раніше не знали;
- почала формуватися література на національних мовах;
- виникли перші зразки раннього європейського мистецтва;
- формувалася нова соціальна та педагогічна думка;
- відбувалося становлення початкової освіти.

Глибока внутрішня криза духовного життя в пізньому античному суспільстві сприяла посиленню ролі християнства, що від часів Нікейського собору (325 рік) стало державною релігією. На зміну античній культурі, яка стверджувала велич людини, прийшла нова церковно-феодална ідеологія. Носієм її стала католицька церква. Панування в усіх сферах суспільного життя релігійних уявлень допомогло на тривалий час установити церковну монополію на інтелектуальну освіту.

Ось як про ці процеси пише Максиміліан Волошин:

В глухую ночь шестого века, корда был мир и Рим простерт
 Перед лицом германських орд и гот теснил и граби грека,
 И грудь земли и мрамор плит гедели топотом копыт...
 И древний Рим исчез во мгле: свершилось преосуществленье
 Всемирной власти на земле. Орлиная розжалась лапа
 И выпал мир. И принял папа державу и престол воздвиг.
 И новый Рим расцвел — велик и необъятен, как стихия...

Встановлення монополії в сфері культури й освіти підпорядковувало всі інші галузі знання обґрунтуванню нової ідеології та юриспруденції: зміст природознавства, філософії, педагогіки повинен був відтепер відповідати запитам церкви. Звідси й вимоги до якостей учня – смиренності, аскетизму суворого виконання культів, терпимості, стійкості в вірі [4, с. 53].

Та посилення християнства було неможливим без розповсюдження писемності. Книги продовжували переписувати. Цей процес відбувався в скрипторіях (спеціальні монастирські кімнати – І. Ц.) монастирів. Для виготовлення одного екземпляру Біблії було необхідно 300 овечих шкір і 2-3 роки часу. В VII столітті таких переписувачів, що вважалися дійсно VIII столітті освіченими людьми, залишилося дуже мало.

Щоб і далі стверджувати позиції християнства в Західній Європі, необхідно було збільшувати загальну кількість освічених людей і поширювати духовної літератури. На початок VIII століття грамотних людей важко було знайти серед селян, та й серед знаті справи були не кращими. Лицарі ставили замість підпису звичайний хрест. Теодоріх Остготський, який зовсім не вмів писати, користувався дощечкою, де було вирізьблене латинською мовою його ім'я [3, с.15].

Найперше піднесення освіти в добу раннього Середньовіччя пов'язують саме з роками правління Теодоріха (Остготське відродження, 493 - 526 роки). Цей період відзначається досягненнями в філософії й педагогічній теорії, бо досліджується через призму праць Северина Боеція.

Боеція вважають фундатором середньовічної шкільної традиції. Саме він остаточно закріпив формальний розподіл системи «семи вільних мистецтв» на два ступені – „тривіум“ і „квадривіум“ (власне, термін *quadrivium* уперше вживається Боецієм у „Настановах до арифметики“). Змістовний компонент навчання в Боеція відступає перед організацією занять. Його шкільна відповідає ранньохристиянському світосприйняттю, що пронизує життя цієї культурної епохи. Боецій був переконаним: людину необхідно навчати в чітко визначеному вчителем напрямку, роблячи акцент на дисципліні. Це важливіше, ніж просто дати їй можливість отримувати всеохоплюючу інформацію. В „Арифметиці“ й „Музиці“ Боецій визначав завдання освіти в межах суто просвітницьких і світських [6, с.45].

Через кілька десятиліть після смерті Боеція Касіодор у творах „Шкільного циклу“ дещо з іншого боку інтерпретує призначення навчання.

Він проголосить головним джерелом усіх світських наук Одкровення. Таким чином, світські науки не тільки йому не протидіють, але й стають засобом його пізнання.

Наступне піднесення освіти й науки отримало назву періоду Вестготського відродження (570 – 636 роки) і було пов'язане з видатною постаттю Ісидора Севільського (570 – 636 роки).

У ті часи в Вестготській Іспанії склалися сприятливі умови для реалізації просвітницьких планів Ісидора: країна була однією з найрозвинутіших у духовній сфері життя серед провінцій імперії, батьківщиною багатьох всесвітньо відомих філософів і поетів пізньої Античності. Особливо посилила ці тенденції культурна політика короля Сісебута (612 – 620 роки).

У день коронації цього молодого монарха (612 рік) його духовний наставник і старший друг Ісидор Севільський подарував свій твір „Про природу речей“, що був написаний за проханням самого короля.

У трактаті пануючими є типові для тогочасної філософії міркування автора про природу. Всесвіт Ісидора складається із землі й неба. Небо є напівкруглою сферою, верхня частина якої – межа світу. Світ розглядається як антропоморфний разом з людиною, що представляє собою „менший світ“. Дидактична спрямованість трактату „Про природу речей“ та його сприйняття посилюється тим, що основні положення проілюстровані схемами-образами, які в зображенні на площині народжуються одна з іншою. Це своєрідні колеса: перше з них – коло місяців, друге колесо – пори року, третє – колесо всіх колес світу (коловорот світових сфер), четверте – куб елементів, що визначається їхньою якістю, п'яте – коло світу, яке складається з макро і мікро-космів, шосте – коло планет, нарешті, восьме – троянда вітрів, що завершує дану модель [15, с.118].

Світ, за Ісидором, - це небо, земля, море й те, що їх наповнює. Все це є Космос. Основу світу складають атоми, найменші частинки, з яких складається все. Земля – місце життя й смерті, де людина отримує нагороди

та покарання, на землі знаходяться рай і пекло. У неї є свої таємниці, своя інфернальна частина. Розум людини – це наслідок її одухотвореності. Вона наділена душею (*anima*) і духом (*animus*). Душа є життєвою силою людини, а дух ошляхетнює душу.

Людина за своєю природою покликана не тільки споглядати, а й діяти. Її шлях до пізнання лежить через навчання. Ісидор закликає: „Учись тому, чого не знаєш, спочатку стань слухачем, а вже тільки потім — наставником, знання вчителя прийми, пройшовши через науку, не стомлюйся в старанні навчатися й навчати. Навчання, що ввійшло в твоє вухо, вилий через уста. Твоя мудрість збільшиться, якщо ти нею поділишся з іншими. Мудрість зростає, коли її дарують і зменшується, коли її утримують. Завжди будь готовим віддати себе навчанню, хай не залишиться в тебе змарнованого часу, коли ти нічого не створював. Нехай у твоєму житті не буде жодної години, упродовж якої б ти не віддавався вивченню наук“ [15, с 229].

Результатом усіх зусиль наставників повинно стати створення загального вчення (*doctrina*), надбання мудрості (*sapientia*) і досягнення благочестя (*prudential*). Наука, за Ісидором, це знання, що міститься в кожному слові. Якщо її методологічно обґрунтувати, то внутрішня структура навчання поступово „викристалізується“ сама. Її основу складуть вільні мистецтва (*artes liberales*).

Севілець на відміну від Боеція не поділяв їх на дві частини. За традиціями римської школи Ісидор починав їхній виклад із граматики й діалектики, що розглядалися ним як методи до вивчення більш складних наук і входили до одної книги з риторикую.

Таким чином, перші вісім частин „Етимологій“ Ісидора присвячені науці та методам її викладання. Автор вибудував першу частину книги в цілісну систему („Про граматику“, „Про риторику та діалектику“, „Про чотири математичних дисципліни“, „Про медицину“, „Про книги й богослужіння“, „Про ересі“, „Про закони й часи“), що передбачала певні ступені в освіті – від граматики й до теології.

Такий порядок утвердився в середньовічних університетах XII століття. Система освіти, що ще за життя Ісидора Севільського стала панівною в церковно-монастирських школах Вестготської Іспанії та призвела до логічного виникнення єпископальних шкіл, певною мірою завдячує Ісидору Севільському [15, с. 238].

За часів правління Карла Великого (768—814 роки) в Імперії франків починається нове культурне піднесення, якому сприяла активна діяльність короля в даному напрямку. Цей період прийнято називати Каролінгським відродженням (768—840 роки).

Відомий засновник французької держави до кінця свого життя так і не зміг навчитися грамотно писати. Але імператор не був байдужим до знань. Уже в зрілому віці він користувався послугами вчителів. Спробувавши незадовго до смерті освоїти мистецтво письма, Карл зберігав під подушкою дощечки з воском і сторінки пергаменту, в вільний час із великим завзяттям учився виводити літери [3, с. 27].

Король був покровителем усіх вчених. У 786 році він віддав наказ про відкриття шкіл при монастирях і церквах, а через рік – „Капітулярій“ про освіту“, відповідно до якого навчання дітей вільних громадян ставало обов'язковим. Проте, „Капітулярій“ не набув чинності, бо на той час у країні не було достатньої кількості освічених людей, які могли б навчати усіх дітей вільних громадян.

При палаці Карла відкрили особливу школу, де готували кадри для управління державою. Король запрошував на найвищі державні й церковні посади освічених людей з усієї Європи. Деякі з них увійшли до гуртка, що мав назву „Академія“. Учені хотіли відтворити щось на зразок філософської школи Платона. „Академія“ виступала проміжною інстанцією між зборами друзів і вченим товариством, де в формі вільної бесіди за столом обговорювалися філософські й богословські питання, а також народжувалася латинська поезія.

Члени „Академії“ були наділені особливими прізвиськами, у яких яскраво виявлялося поєднання античних і християнських ідей. Сам Карл мав прізвисько „Давид“ на честь відомого біблейського героя, ідеалу всіх „боголюбивих“ монахів. До вченого гуртка також входили вестгот Теодульф (750—820 роки), італійці Петро Пізанський (помер у 799 році) і Павло Диякон (720—799 роки), відомий своїм твором «Історія лангобардів», що створювався в цей період [3, с. 29].

За наказом Карла був побудований костел в Ахені. Його вченим ченцям король віддав розпорядження розробити граматику французької мови і збирати німецькі народні пісні. У спеціально створеній при костелі школі викладав відомий англосаксонський вчений і письменник Флокс Альбін (Алкуїн, 735—804 роки), автор богословських трактатів, підручників із філософії, математики тощо. Ставши радником Карла Великого, Алкуїн навчав його синів і дітей магнатів.

Ахен відвідували освічені люди з усіх кінців неписьменної Європи, щоб запропонувати свої знання і вміння. Великою заслугою Карла можна вважати збирання античних рукописів. Вони переписувалися в організованих Алкуїном скрипторіях. Тут працювали ченці, які виробляли особливий почерк – заокруглений і каліграфічний (каролінгський мінускул). Рукописи тих часів ставали художніми.

У розглядуваний період піднесення культури й освіти спостерігається в англосаксонській державі IX століття, коли її очолював король Альфред (871—900 роки). Хоча він достатньо пізно навчився латинській грамоті, але від самого початку правління піклувався про переклади багатьох книг із латини на англосакську мову. Англійське духовенство зайнялося переписуванням текстів Святого Писання, отців церкви і античних авторів із поясненнями та переказами. Для підготовки грамотних й освічених кліриків у державі також стали відкривати школи нового типу [1, с.73].

Як бачимо, Каролінгське відродження мало великий вплив на молоді варварські королівства і продовжувалося до кінця правління Людовика

Благочестивого. Після його смерті в 841 році сини короля почали між собою братовбивчу війну. Вирішальна битва, що відбулася біля населеного пункту Фонтанете, прискорила кінець єдності імперії Каролінгів, а разом з нею зупинила і тимчасове піднесення духовного життя.

У досліджуваній період школи були зазвичай при церквах і монастирях. Пізніше особливу роль стали відігравати навчальні заклади, що відкривалися про костелах. Вони отримали назву кафедральних шкіл. Звичайно, їхні попередниці, монастирські школи, символізували духовну замкненість та усамітненість, як і самі монастирі. У кафедральних школах після низки реформ католицької церкви єпископ все більше вимагав освічених помічників, а також досконало обладнаних майстерень, де б знаходилися книги й богослови, здатні їх коментувати.

Починається четверте „варварське“ відродження інтересу до освіти й культури за часів раннього Середньовіччя – Оттонівське відродження. Таку назву воно отримало не випадково, тому що нижня хронологічна межа відродження співпадає з початком правління імператора Оттона I (936 рік), а верхня – роком смерті його внука, Оттона III (1002 рік).

У ці часи Священна Римська імперія претендувала на інтелектуальну й духовну монополію в Європі, поступаючись лише Візантії. Монастирські й церковні школи ставали першими навчальними закладами в імперії. Незважаючи на те, що тут Західна церква зберігала лише окремі, необхідні їй залишки античної освіченості, у першу чергу, латинську мову, все ж спостерігається еволюція минулих культурних традицій. З X-го століття тут починає впроваджуватися система освіти Алкуїна. Його дворівневе навчання до діяльності в Священній Римській імперії кінця першого тисячоліття виглядало так:

Вступні дисципліни	граматика, риторика,діалектика	Оволодіння писемністю,оволодіння красномовністю,правильне
--------------------	-----------------------------------	---

		судження
Дисципліни вищого циклу	арифметика, геометрія, астрономія, музика	усвідомлення таємних законів світо творення

На початку своєї діяльності Алкуїн обґрунтував його структуру в душі сміливих новацій. Він писав, що „...на землі франків визрівають нові Афіни, ще більш блискучі, ніж у стародавні часи, бо наші Афіни запліднені Христовим ученням, а тому й перевершать у мудрості платонівську Академію“ [7, с. 32].

Наприкінці свого життя вчений доповнив шкільну структуру третім рівнем, що мав наступити після досконалого вивчення квад्रीуму – поглиблене вивчення Святого Писання.

Впровадження останнього рівня призвело до появи в часи Оттонівського відродження в імперії шкіл трьох типів: відтепер поряд із церковно-монастирськими школами діяли кафедральні єпископальні і школи-палаціуми. Це був період зародження першої схоластики (шкільної науки), що починалася від Скотта Еріугени й закінчувався Ансельмом, від філософів Шартрської і Сент-Вікторської школи до П'єра Абеляра [3, с.34].

Кінець раннього Середньовіччя відзначався зростанням міст і зміцненням західноєвропейських держав. Тоді виникає необхідність у суддях і службовцях, лікарях і вчителях. До якісної освіти ще тісніше наближалася знать. Англійський письменник Чосер так описує аристократа цього періоду:

„Чудові пісні він складать умів,

Умів читати, малювати і писати,

На списах битися і гарно танцювати.

Настала черга університетів – вищих шкіл“.

Таким чином, періоди духовного піднесення в часи раннього Середньовіччя від самого початку характеризуються ідеєю об'єднавчих процесів варварських і цивілізованих народів у єдиний християнський світ, який би, хоч до деякої міри, став спадкоємцем „рах гомана“ - світу, що вже

відходив у небуття. Конкретними результатами діяльності великих просвітителів і педагогів цього періоду були збереження шкільної традиції, основ „семи вільних мистецтв“, а також інших галузей знання – медицини, права, філософії, географії. Це був початок формування нового стилю мислення й нового способу філософствування. На практиці здійснювалася спроба реалізувати античну спадщину не тільки в творах видатних діячів культури та педагогіки, а й за їхньої активної участі в житті варварських королівств і перших імперій, де відчуваються спочатку короточасні, а надалі й тривалі зрушення в духовній сфері життя, що отримали назву „варварських“ відроджень.

1.3. Філософсько-дидактичні засади факультету мистецтв у середньовічному університеті. Університет –типовий продукт Середньовіччя. Якщо загальною моделлю шкіл виступали античні аналоги, яких середньовічні школи дотримувалися, поновлюючи окремі деталі, то університет не мав свого прототипу. Такої організації корпоративних формацій і вільних асоціацій учнів та наставників з їх привілеями, визначеними програмами, дипломами, знаннями, – не знала Античність ні на Заході, ні на Сході.

Навіть термін "університет" – від початку вказував не на центр навчання, а на корпоративну асоціацію. У сучасному економічному розумінні це був перший синдикат, який охороняв інтереси певної категорії населення. Паризький університет – модель організації, на яку орієнтувалися майже всі інші університети, був на практиці об'єднаною корпорацією магістрів і студентів. У XII ст. особливо відзначалася кафедральна школа Нотр-Дам, де навчалися студенти з усіх кінців Європи. Це зробило її об'єктом уваги римської курії.

Автономізація університету йшла під прямою егідою короля, єпископа та його канцлера. Факт, про який доречно згадати, полягає в тому, що поривання до свободи викладання в університеті в протилежність тиску влади, знайшло відчутну підтримку в формі папської протекції.

Університетська організація XIII ст. була ознакою інтеграції інтелектуального життя з життям самого міста. Але рекрутування та горизонти університету виходили далеко за межі міста. Найбільші університети XIII ст. – Паризький та Оксфордський – рекрутувалися по всьому християнському світі й давали ліцензію на викладання в будь-якому центрі Європи.

Два феномени супроводжували діяльність університетів. Перший – це народження певного стану – світських вчених, яким церква довірила місію викладання істин "одкровення". Історичне значення цього феномену полягає в тому, що й сьогодні офіційна доктрина церкви передбачає, що освіта повинна і може бути довіреною лише церковним ієрархам. А в університеті ще з XIII ст. магістрам офіційно дозволялося обговорювати питання віри. Святий Фома, Альберт Великий і Бонавентура будуть називатися пізніше "докторами церкви". Так поряд з двома офіційними владами – церковною і світською – з'явилася третя влада інтелектуалів, вплив яких на життя суспільства з часом ставав все відчутнішим.

Другий феномен був пов'язаний з відкриттям Паризького університету, куди потрапляли викладачі й студенти всіх станів. Університетська спільнота від самого початку не знала кастових відмінностей, навпаки, вона утворювала нову касту гетерогенних соціальних елементів. Якщо в наступні епохи університет набуде певних аристократичних рис, то середньовічна "спільнота" (universitat) від самого початку дійсно була "народною", бо діти селян і ремісників через систему привілей ставали студентами, беручи на себе тягар найсуворіших зобов'язань, неминучих на цьому тернистому шляху. Голіарди і клерки складали цілий світ у собі. Їх шляхетність більше не визначалася становим походженням, все залежало від напрацьованого культурного набутку. З'явилася нова сутність поняття "шляхетності" й "витонченості" у тлумаченні аристократизму розуму й поведінки, особливого складу психіки та рафінованості смаку [5, 31].

Цікаво міркував з цього приводу Бокаччо: "Освіченим є не той, хто після тривалого навчання в Парижі ладен продати свої знання за дріб'язки, як це багато хто робить, а той, хто вміє добиратися до причин цього від самих витоків" [1, с. 332].

На початку XIII ст. у Паризькому університеті було два факультети – теології та артистичний (факультет мистецтв). Саме другий факультет слугував підготовчим для першого. Універсальна мова – латина – у XIII ст. відіграла важливу роль і в політиці. Кожним з цих двох факультетів керували титулярні викладачі (regents) на чолі з деканом (doyen). Найбільш чисельний факультет мистецтв поділявся на чотири нації (французька, пікардійська, норманська, англійська). Кожною з націй керував прокуратор. Над прокураторами стояв ректор, у веденні якого від початку був тільки факультет мистецтв. Генеральна асамблея університету об'єднувала всіх викладачів і вирішувала загальні проблеми двох факультетів.

У кінці XIII ст., коли у Паризькому університеті стало чотири факультети (декретний, або канонічного права, медичний, теологічний і артистичний), ректор факультету мистецтв почав виконувати функції голови всього університету. Він обирався тільки на один триместр, але в деяких непередбачених випадках його могли перебрати й раніше. Іноді, навпаки, він залишався на другий і третій строки. Ректор розпоряджався університетськими фінансами і головував на генеральній асамблеї.

Всі заняття на факультеті мистецтв відбувалися латинською мовою, тому німці, французи й англійці могли слухати італійського професора з таким же успіхом, як і його співвітчизники. Латиною спілкувалися студенти й між собою. На факультеті вільних мистецтв (артистичному) навчалися шість років (як правило від 14-ти до 20-ти). Основами підготовки до навчання на наступному факультеті виступали граматики, логіка, математика, фізика й етика.

Навчальна програма найчастіше визначалася на рік. Поділ навчального року на семестри з'явився лише у XV ст.: великий семестр (від середини

вересня до Пасхи) і малий (від пасхальних канікул до середини червня). Організація програм та екзаменів вар'ювалася в залежності від часу і місця. Навчальних курсів ще не існувало. Студенти слухали не курс, а певну книгу. Лекції поділялися на ординарні (важливі, обов'язкові) та екстраординарні (допоміжні). Перші читалися вранці, коли студенти були здатні краще сприймати матеріал, другі – після обіду і на свята [4, с. 127].

Обстановка на ординарних лекціях була суворою, як на виконанні меси: заборонялося переривати лекцію питаннями, лектор і студенти повинні були носити форму, передписану статутом. За спізнення чи пропуск занять стягували штраф не тільки зі студента, але й з викладача. За два тижні відсутності без поважної причини студента не допускали до іспитів.

"Читати" лекції за власними помітками не дозволялося. Від викладачів факультету мистецтв вимагали, щоб їх мова була живою і вільною, як у проповідника в церкві. За диктування лекцій могли позбавити права викладання на рік. Але на практиці не все було так просто. Книги до розвитку друку були у великому дефіциті. Якщо комусь із вчених мужів вдавалося зібрати 200 томів літератури, то це вважалося нечуваною розкішшю. Тому, хоча практично і школярі повинні були приходити на заняття з книгами, орієнтуючись у матеріалі, фактично більшість з них бачили підручники тільки в руках багатих однокурсників. Керівництво університетів намагалося прийняти міри, для бідних студентів відводилися окремі години на диктант, але повністю уникнути "задиктовування" впродовж лекції все ж не вдавалося.

На систематичне подання навчального матеріалу джерела також не вказують. Логіка складалася з мертвого навантаження фактами, окремими положеннями. Історія була поєднанням легенд з хронологічними подіями, іменами й датами. Фізика, анатомія викладалися з позицій споглядання, без лабораторних дослідів і наочних демонстрацій. Ми можемо тільки здогадуватися, якими були результати перших операцій на медичному факультеті [8,с. 63].

Головним же достоїнством школяра факультету мистецтв виступала прекрасна пам'ять. Величезну кількість текстів авторитетних стародавніх мислителів, а також їх коментарів студент мусив тримати в голові. Не всі, безумовно, були настільки старанними, щоб знайомитися з першоджерелами. Навіть Біблію читав не кожний студент, більшість задовольнялося коментарями. Справжнім стихійним лихом стали так звані "суми" – стисле викладання обов'язкових "програмних" книг, які користувалися великим попитом у студентів, котрі не бажали серйозна навчатися.

Жодних письмових робіт у Середні віки не існувало. Практичні заняття відбувалися у формі репетицій і диспутацій. На репетиціях школярі повторювали пройдений матеріал, відповідали на питання за текстом. Диспутація або семінар полягали у дискусії, де кожна тема пропонувалася студентам у формі питань для обговорення, відповіді на які давали спочатку студенти, а потім викладачі. Це була типова форма дидактичного процесу, мета якої полягала у входженні до суті взаємозалежності розуму й віри через аргументи кожної зі сторін. Це допомагало в динамічному розвитку окреслити контури проблеми і шляхи думки.

На диспутаціях "артисти" повинні були навчитися оперувати логічними поняттями і досягнути досконалості у вправах з красномовності впродовж ученої суперечки. Та нерідко диспутації виливалися в безплідне теоретизування, або навіть у вишукано-цинічне богохульство.

Як відомо з джерел, викладачам факультету мистецтв Паризького університету впродовж певного часу було заборонено читати лекції на основі фізичних і математичних творів Аристотеля. Водночас неможливо було сподіватися, що викладачі факультету мистецтв будуть ще довго задовольнятися лише граматиною і логікою, коли перед їхніми очима значно поширювалося поле діяльності. 1252 року викладачі спробували домогтися ліцензії на коментарі з окремих творів Аристотеля. 1255 року весь факультет прийняв статут, що вимагав негайного вивчення всіх відомих праць вченого.

Заборона на лекції, присвячені фізичним та метафізичним працям геніального грецького філософа, фактично вже не діяла, тому вірогідно, що статут 1255 року більше виступав у ролі чіткої систематизації навчальної програми, ніж був революційним актом [11, с. 203]. Отже, із середини XIII ст. лекції за Аристотелем читалися на факультеті мистецтв і основи античної філософії для студентів трактувалися вільно.

Теологи намагалися на свій манер трактувати аристотелівські теорії або полемізувати з їх приводу, бо багато чого в них не вважали сумісним з християнською ортодоксією. Окремі доктори теології пропонували виключити з праць Аристотеля суперечливі моменти, щоб не спонукати ними студентів до вільнодумства. Однак, після 1260 року викладачі факультету мистецтв знову активізувалися у викладанні основ аристотелівської теорії, вважаючи її втіленням філософської мудрості, не особливо озираючись на вимоги теологічної ортодоксії.

Ми не маємо точних відомостей про те, впродовж якого часу формувався Паризький університет, скільки пішло десятиліть на боротьбу за автономію з міськими магістратами, з настоятелями соборів. Але точно відомо, що 1215 року статут був затверджений папським легатом Робертом де Курконом, а через два роки університет став ареною битви церковних фракцій: його потрясло суперництво мирян з ченцями-домініканцями і францисканцями.

Папа Григорій IX, який ще кардиналом турбувався про розвиток освіченості серед францисканців, робив усе можливе для ствердження чернецьких орденів у житті Паризького університету. 1217 року домініканці заснувалися в університеті, а 1229 – отримали там кафедру теології. Того ж року францисканці також отримали там другу кафедру, яку очолив англієць Олександр із Гельса, що став першим професором-ченцем.

Проникнення членів орденів до Паризького університету відбувалося не без серйозної протидії з боку міської влади і духовенства. Викладачі-монахи висловлювали думку, що ця протидія є наслідком забобонів і

бажання захистити свої законні майнові права. З точки зору їх міських опонентів, монахи не сміли претендувати на невиправдані пільги і привілеї. Але домініканці й францисканці користувалися захистом найсвятішого Престолу, тож не зважаючи на могутність протидії, успішно їй протистояли. Так, найвідоміші філософи XIII ст. у своїй більшості походили з чернецьких орденів.

Факультету мистецтв ця боротьба майже не торкнулася і тільки окремі ченці осідали там, викладаючи курс логіки або діалектики [12, с. 78].

Навчальний курс на факультеті мистецтв тривав шість років. Найбільш нездатні до навчання студенти витримували два роки й атестувалися бакалаврами, але щоб стати магістром, необхідно було довчитися до двадцяти років. Раніше цього віку викладати на факультеті не дозволялося. Однак, сам навчальний курс був орієнтований на подальше викладання, на випуск учителів або магістрів. Оскільки навчання мистецтвам готувало до вивчення циклу вищих наук і теології, остання вважалася царицею всіх наук. Отримання ступеня майстра або доктора теології давало право викладання на факультеті, розглядалося як вершина академічної кар'єри.

На факультетах медицини і канонічного права (декретному) студенти навчалися з 20-ти до 25-ти років, після чого отримували ліцензію на викладання і практику (*licentia ubique docendi*). І тільки факультет теології вимагав 15-ти років навчання, а мінімальний вік для докторанта визначався 35-ма роками. Звідси легко зрозуміти, чому найвидатніші мислителі Середньовіччя були саме теологами.

Загальне піднесення університетів у XIII столітті було підтримане еволюцією книжко-видавницької техніки (вдосконаленням виготовленням тонкого пергаменту) і писемності. Інноваційний скоропис, що ввійшов у практику з другої половини XIII ст. був пов'язаний з розповсюдженням у Західній Європі готичного манускула, очеретяного й гусячого пера.

У XIV столітті в Європі зростає кількість університетів, які самоорганізуються за паризькою або оксфордською моделями, хоча

географія університетів цього періоду вичерпується Англією, Францією, Іспанією, Португалією та Італією. На початку XV ст. студенти Європи відвідували 65 університетів, а наприкінці століття – 75.

Але ця своєрідна експансія, що полягала у збільшенні кількості університетів у часи формування в Європі національних держав, супроводжувалася, за сутністю, зниженням загального рівня навчання і консервативністю методології. Постійні втручання Паризького університету в сферу політики на момент схизми і громадянської війни між арманьяками й бургундцями частково підірвали його авторитет, а його доктори канонічного права і теології, що провели процес Жанни д'Арк, втратили свої старовинні привілеї: фіскальну (1437), судову (1445) та право страйку (1499).

І тільки факультет мистецтв продовжував працювати без змін, відбираючи в церковно-монастирських і кафедральних шкіл учнів і зростав чисельно. У XV ст. студентам, які закінчили повний шестилітній курс навчання на факультеті, стали присвоювати вчений ступінь доктора мистецтв. На зміну викладачам-магістрам прийшли професори, що вже не відчували пригніченості від зверхнього ставлення професури інших факультетів.

Змінився і підхід до екзаменів на факультетів. Відтепер практикувалися професорами екзамени-бесіди з усього викладеного матеріалу, де викладач міг спілкуватися з одним студентом впродовж доби. Та все ж факультет традиційно вважався найдемократичнішим і славився розсадником вільнодумства. З цього факультету вийшли найвидатніші письменники і поети пізнього Середньовіччя.

З XV ст., коли в церковно-монастирських і кафедральних середніх навчальних закладах шкільний театр став обов'язковою дисципліною, на факультетах мистецтв з'являється власний університетський театр, який відзначався надзвичайно високим рівнем акторської гри і досконалим підбором драматичного репертуару. Більшість студентів підготовчого факультету, готуючись до викладання у школі, не тільки приймали активну

участь у постановчій частині п'єс, а й виступали її авторами. Більшість майбутніх викладачів риторики і піітики, що потім писали комедії і трагедії не тільки для їх реалізації у власній школі, а й на замовлення міських магістратів, були випускниками цього факультету. Прокуратори, декан і ректор "артистів" надавали великого значення художньо-драматичній підготовці, що особливо стала відчутною на практиці у XV-XVI століттях. Традиції факультету мистецтв, закладені у часи пізнього Середньовіччя і сьогодні мають місце в системі університетів Франції.

Таким чином, факультет мистецтв середньовічних університетів упродовж всього окресленого періоду був фундаментом становлення і розвитку вищої освіти у Західній Європі. Дидактичні засади підготовки майбутніх бакалаврів, магістрів і професорів мистецтв вдосконалювалися з розвитком науки і техніки, залишаючи незмінним ядро – форми, методи і принципи організації навчального процесу, що має відголоски і в сучасній вищій школі. Філософські засади освіти на факультеті базувалися на виробленому тут інтелектуальному методі – схоластиці, що остаточно занепадає у XV ст., але ростки нового мислення простежуються ще від моменту пробудження інтересу до античної філософії і вільного тлумачення аристотелівських теорій.

1.4. Роль студентського самоврядування та міської муніципальної влади у виховному процесі середньовічного студентства. Перші університети Середньовіччя виникли як співтовариства відомих викладачів та їх учнів. Так звані "спудет" церковно-монастирських шкіл, дізнавшись, що в якомусь місті читає лекції відомий вчений, поривали з гнітючою дисципліною свого навчального закладу, спрямовуючи свій шлях саме туди. Слід зазначити, що в середні віки юнаки також рятувалися в університеті від військової служби, що породило частину "особливого контингенту" школярів і студентів.

Навіть на початку свого існування університети не були підвладні місту. Професори, що потрапляли в опалу, просто виїжджали в інше місце

разом з учнями. В такому випадку місто втрачало як престиж культурного центру, так і могутнє джерело фінансування. Нерідко траплялося так, що влада уклінно просила вчених повернутися, обіцяючи їм поступки і вольності.

Посада професора не від самого початку фінансувалася муніципалітетами. У XII столітті викладачі існували за гроші, що отримували від слухачів лекцій. Студенти виступали наймачами, складаючи з ученим договір про оплату освітніх послуг і приміщень для занять. Загальні аудиторії також з'явилися в університетах не відразу. Болонські професори довго збирали студентів у себе вдома. Пізніше зали для проведення лекцій почали орендувати у міщан.

Гонорар за лекції міг визначатися професором як для кожного окремого слухача, так і для всієї аудиторії. Він мав назву *pastus* – "годування". Розміри *pastus* також були різними. Якщо до знаменитих професорів учні йшли з бажанням, то невідомих часто просто ігнорували. Тому останні приходили до студентів додому, "вербували" їх на лекції в тавернах, розповсюджуючи про себе вигідну для них інформацію через торговців, лихварів і місцевий плебс. І тільки в середині XIII століття, коли магістрати взяли на себе ряд зобов'язань перед університетами, така необхідність відпала [4, с. 17].

Поступово університетська справа набирала сили: міста переманювали до себе відомих професорів. Церковники, які раніше публічно ганьбили вчених і забороняли їх праці, тепер звернули на університети прискіпливу увагу і намагалися встановити на них монополію. Повністю цього зробити не вдалося, бо спосіб існування і статуту середньовічних вузів санкціонувала папська булла. Королі й імператори дарували їм різноманітні привілеї, що підтверджувалися спеціальним дипломом, а часом й особисто приймали участь у їхньому існуванні. Саме так Карл IV заснував Празький університет. Конфлікти, які виникали у вищій школі, нерідко розв'язувалися на найвищому державному рівні [4, с. 51].

Острівки науки – університети – об'єднувалися між собою непорушними зв'язками. Юнак з далекої Швабії міг навчатися кілька років у Празі, потім продовжити науку в Парижі, отримати там диплом і влаштуватися викладати в обрану ним вищу школу Західного християнського світу любої країни.

Винятком із загального правила став Неаполітанський університет, заснований Фрідріхом II, який заборонив молоді Неаполя вільно мандрувати по світу науки. Монарх заборонив жителям міста відвідувати інші вищі школи, а всім студентам наказував з'являтися восени на лекції під страхом покарання їх батьків. Однак, новий університет не набрав необхідної кількості студентів і певний час майже пустував.

Молоддю юного віку (від тринадцяти років) був переповнений факультет мистецтв (artes), який вважали підготовчим. Якщо на факультетах юриспруденції, теології, медицини, філософії (факультетах вищого навчального ступеня) викладали доктори, то тут від початку лише магістри. Студенти факультету мистецтв вважалися "школярами", тому їх дозволялося шмагати різками за непослух і лінощі. На інших факультетах фізичні покарання не практикувалися.

За кожним школяром закріплювався викладач, який мусив стати його покровителем, захищати його перед адміністрацією факультету, давати характеристику перед випробовуваннями на вчений ступінь, а в окремих випадках навіть визволяти "артиста" із в'язниці. Це пояснюється тим, що зародження системи вищої школи співпадає за часом з формуванням західноєвропейських цехів. Тому система вчених ступенів і звань в університеті нагадує цехову: новенького школяра-артиста можна порівняти з учнем майстра, бакалавра – з підмайстрами, магістра – з майстром.

Не дивлячись на інтелектуально-виховні здібності й зусилля окремих професорів, університетська система загалом не викликала у більшості студентів інтересу до вивчення реальної історії і принципів світобудови.

Особиста думка, нові ідеї в ті часи не заохочувалися, а тлумачення, що відрізнялося від загальноприйнятого, часто вважалося небезпечною єрессю.

Особливо ретельно професори готували своїх підопічних до участі в диспутах. Малося на увазі, що диспути повинні відбуватися культурно, з повагою до інших диспутуючих. Однак школярі, що входили до палкої атмосфери словесного поєдинку, часто від логічних доказів переходили до особистих образ, погроз, ляпасів і навіть до відвертої бійки. За подібну поведінку перед адміністрацією факультету несли відповідальність не тільки студенти, але й професори та магістри.

За фактами при дослідженнях університетських судів можна дійти до висновку, що не всі тогочасні викладачі вирізнялися шляхетною поведінкою. Не дивлячись на те, що за отримання хабарів могли звільнити з посади, гроші і подарунки на екзаменах приймалися привітно. У XV столітті в Лейпцігському університеті факультет мистецтв, щоб збільшити свої прибутки, роздавав вчені ступені недостойним людям [4, с. 83]. За судовими хроніками, професори в Кельні так облінилися ходити на лекції, що замість себе присилали якихось представників [4, с. 85]. Але такі явища не були типовими для повсякденного життя університетів.

Місто було зацікавлене в славі і прибутках, які воно отримувало завдяки університету, що знаходився в його межах. Однак, засилля чужинців чоловічої статі, більшість з яких були не юного віку (теологи, магістри), не могло не створювати напруженої атмосфери. Конфлікти між школярами і міщанами виникали доволі часто. Міська влада зазвичай ставала на бік своїх громадян. А всі студенти, звідки б вони не приїхали до даного міста, утворювали місцеву общину чужеземців, яка протистояла общині місцевих жителів.

Це протистояння набирало такої сили, що в Болоньї XIV століття місцевих студентів і пришлих муніципалітети вносили до різних списків. Чужеземці сприймалися як єдине ціле: за негативний вчинок якогось одного школяра могли притягти до відповідальності інших, що не мали ніякого

відношення до даних подій. Слід зазначити, що в XIII-XIV століттях муніципальний суд карав студентів достатньо суворо: суді часто були занадто пристрасними [8, с. 48].

Логічним виходом із даного становища стало введення особливої підсудності для студентів. Студентське судочинство було засновано Фрідріхом I Барбаросою, що видав 1158 року наказ *Authentica Habita* на користь болонських студентів. Наказ став основою для написання ряду грамот інших правителів. Тепер невідповідну поведінку школярів повинні були розглядати викладачі, ректор або місцевий єпископ – за вибором. Міщанам не дозволялося чинити самосуд над школярами. Заарештовувати студентів дозволялося тільки за тяжкі злочини, а карати одного студента за іншого віднині вважалося зовсім неприпустимим.

З часом особлива підсудність розповсюдилася не тільки на школярів, а й на всю спільноту обслуговуючого "персоналу". Судів міських муніципалітетів тепер могла уникнути своєрідна прислуга: власники книжкових лавок-бібліотек, продавці паперу і пергаменту, переписники і типографи, орнаменталісти і аптекарі, палітурники, утримувачі лазень, майстри хірургічних й астрономічних інструментів, лихварі, розсильні, тавернщики, у яких найчастіше влаштовували гулянки студенти.

З XIV століття бути студентом ставало все вигідніше. Студенти звільнялися від військової, сторожової, вартової повинностей, не сплачували місту податки. Зокрема, Болонська юридична колегія добилася від муніципалітету урівняння в правах школярів-юристів з лицарями і навіть оголошувало законними їх позашлюбних дітей. А в Кельні дозволявся безакцизний продаж пива студентам.

Відносини між студентами і викладачами, взаємні права і обов'язки регулював статут, розроблений школярами. Ректор університету майже завжди обирався останнім із свого середовища. Природньо, що це була людина зріла і досвічена, найчастіше духовного чину, бо інша б і не мала морального права виступати у якості судді по справам молодих богословів.

У ці ж часи місто стало надавати професорам офіційне робоче місце і платню, окрім того, житло і навіть громадянство. Отримавши всі ці права, вчені становилися чужими для общини чужеземців. Для захисту власних інтересів вони об'єднувалися в корпорацію професорів – на протидію шкільним деканам і ректорам. Професори-чужеземці, які нещодавно прибули до міста потрапляли до корпорації студентів. Таким чином, у XV столітті внутрішня структура університетів почала змінюватися.

Матеріально підтримували студентів не тільки рідні і друзі. Окрім факультетів студенти поділялися на земляцтва – "нації". Земляки допомагали один одному грошима і зв'язками, відстоювали спільні інтереси, дотримувалися традицій своєї батьківщини, разом зустрічали свята. Іноді "нація" могла обрати власного ректора і вимагати свого суду.

Чернецькі ордени нерідко відсилали до університетів здібних послухників, забезпечуючи їх усім необхідним для навчання: книгами, їжею, одягом і житлом. Студенти-священнослужителі мали право користуватися прибутками від своїх приходів, навіть не знаходячись на місці служби [13, с. 61].

На освітні потреби була спрямована й освітня благодійність. Міські магістрати і заможні громадяни робили внески на користь вищої школи, надавали стипендії здібним студентам, безкоштовне житло, харчування, одяг тощо.

Серед кола інших питань, університетським статутом регулювалося і житлове і, слід зазначити, доволі логічно і вдало. Спеціальна комісія, до якої входили міщани і представники університету, оглядало приміщення, що здавалися в оренду і встановлювало за них пільгову платню. Якщо міщанин відмовлявся на таких умовах здавати приміщення, то його будинок на п'ять років проголошували позбавленим честі.. Ніхто з університету не міг знімати в ньому кімнат під страхом виключення. Таке ж "безчестя" падало на господаря, що зводив наклепи на студентів, а також на сусідні будинки, коли

неподалік від них студента побили або пограбували. У випадку грабунку студента в місті йому відшкодовували втрати.

Пізніше з'являються перші гуртожитку – пансіони, колегіуми та бурси. Студентство середньовічного міста було строкатим за соціальним походженням і матеріальними статками. Якщо студенти з заможних родин (так звані "мажори") часто виступали законодавцями міської моди і чіпляли дорогу зброю (хоча за статутом вони повинні були носити червону "уніформу", оторочену хутром), то принципово інша картина вимальовувалася у повсякденному житті бідного студента. Таким діставалося найгірше житло, але й звідти його могли вигнати серед року на вулицю за несплату.

Та в XVI столітті місто несподівано пішло назустріч цим студентам. Якщо спочатку офіційне право жебракувати мали лише члени цеху злидарів, то потім таке право надали й школярам, що не мали джерел надходження коштів. Увечері вони збиралися під вікнами бюргерських будинків і співали. Найбільшого успіху добивалися ті школярі, що найголосніше кричали під вікнами або мали жахливий по тембру голос: міщани поспішали кинути їм у вікно їжу чи монети, бо в такий спосіб купували собі право на спокійний сон [5, с. 20].

1522 року міська рада Аугсбургу постановила, що громадяни, які не бажають слухати крики під вікнами, щомісячно робили внески для студентів до каси спеціального уповноваженого. За це на їх дім прикріпляли жетон, побачивши який студенти-жебраки мали пройти мимо, згідно міському законодавству. Але й цих внесків було недостатньо. Бідні студенти, шукачі знань, часто гинули на вулиці від голоду і злиднів.

Покращило ситуацію створення перших гуртожитків-колегіумів і бурс, що надавали місце для ночівки, стіл і утримування для найбідніших школярів. Бурса (у перекладі – гаманець) від початку надавала право місця в гуртожитку й суму, що виділяли на кожного студента.

З часом у колегіумах стали проживати не тільки злидарі а й усі школярі. Студент, який наймав житло в місті, вважався чужаком для студентської общини. Жити й харчуватися в бурсі виявилось дешевше. Це швидко оцінили й багаті студенти.

В бурсі існували свої жорстокі правила: не можна було покидати приміщення без дозволу, залишатися на ночівку поза навчальним закладом, носити одяг не по формі, говорити не латиною. Чіпляння до одягу зброї, азартні ігри, запрошення до бурси дівчат або жінок каралися штрафом, киданням до в'язниці, чи вигнанням з університету – в залежності від змісту злочину. Скромне утримання і строгі правила давали привід до смут і безчинств, особливо серед зрілих мужів. У результаті колегіуми перетворилися на "житла неробства, гультьяйства, дурних вад і розпусти", бо уповноважені власників бурс за зайву монету часто приховували відсутність студентів, чи їх гультьяйство в колегіумах.

Розбіжності між викладачами і студентами в добу Середньовіччя не були такими чіткими, як пізніше. Бакалаври і магістри мали право читати тільки певні лекції, а за частину отриманої платні послухати лекції провідних учених. Викладачі часто були не набагато старші за віком від своїх студентів. І ті, й інші найчастіше не одружувалися. Вони однаково присягали на вірність ректору й статутам, користувалися загально університетськими привілеями й мали нести однакове покарання за невідповідні вчинки, однаково проживали в колегіумах, часто сиділи поряд на загальних гуляннях.

Одружені люди в університетському товаристві зустрічалися надзвичайно рідко. Недаремно слово "бакалавр" вживалося у значенні "холостяк". У ті часи була розповсюджена думка, що наукова діяльність і сімейне життя – дві речі несумісні, тому шлюб ученого мужа вважався чимось екстравагантним. Так, у віденських матрикулах проти імені одного професора збереглася помітка: "з'їхавши з розуму, одружився". Ці погляди на шлюб можна зрозуміти відносно богословів (особливо, їх вищих чинів), але важко аналізується доцільність такої тези стосовно юристів, медиків і

особливо магістрів факультету мистецтв. І тільки в 1452 році до більшості університетських статутів було включене положення, що дозволяло студентам, бакалаврам і магістрам одружуватися під час навчання [4, с. 124].

Однією з найгірших вад у житті середньовічного студента була наявність "дідовщини" в бурсі й колегіумах. Як колись слушно сказав Мартін Лютер, якому урвався терпець: Хлопчиків-християн краще кидати в пащу пекла, ніж до університету, бо Сатана від самого початку світу не вигадав нічого більш міцного, щоб ствердити свою владу, ніж вищі школи". Дійсно, сумно констатувати те, що прилучення до світу науки не виховувало у більшості школярів шляхетності та інтелігентності, хоча в ту добу брутальні звичаї панували в усьому суспільстві. Але у студентському середовищі вони виявлялися особливо яскраво.

Вступаючи до університету, кожний "новенький" проходив особливий обряд посвячення. Вважалося, що зелений першокурсник – беан (цей термін з'являється у кінці XV ст. і зберігається до Нових часів) – до цього часу не знав життя, був незайманим, як лісна безвинна тварина. А тепер прийшов час зняти з нього оболонку вітхозавітного Адама. Натовп старшокурсників відловлював такого "беана", лупцював його, здійснював "постриг", обливав брудною водою. Після цього "новенький" повинен був влаштувати вечірку для "дідів", на якій його офіційно "прикріпляли" до старшого студента (патрона). Його "беан" був зобов'язаний називати своїм "паном", прислуговувати за столом, начищати взуття, просити для нього "милостиню".

Батьки намагалися якомога раніше відправити сина на навчання, бо знали: чим молодше першокурсник, тим "діди" до нього будуть більш милостивими.

В колегіумах і бурсах студенти часто сварилися, зводили рахунки, жорстоко билися. Немало їх полягло на дуелях, в публічних бійках, ще більше отримало травми – переламані кістки й відбиті нирки. Також сутички між міщанами і студентами – явище таке ж повсякденне у ті часи, як і двобої лицарів. Але наслідки подібних конфліктів були досить глобальними. Так, ще

1205 року в Оксфорді міщани повісили одинадцять школярів, а в Лейпцигу підмайстри, що виготовляли чоботи, публічно оголосили студентам війну, що відбувалася під знаменами упродовж всього 1457 року [15, с. 67]. Нарешті справу було улагоджено на найвищому рівні – папою і королем.

Студенти часто втручалися в політичну боротьбу міщан, хоча статутом зазвичай це категорично заборонялося. Вони також брали на себе роль адвокатів у міських судах. А міщани, в свою чергу, втручалися в розбрат студентів, конфлікти між представниками різних націй, партій та груп. Але після періоду мертвого застою церковно-монастирських шкіл подібне "бродіння умів" було очевидним прогресом. Уже в ті часи студентське середовище виховувало вільнодумців, яким судилося розхитати суспільні устої.

Не дивлячись на безумовний позитив розвитку університетської системи, більшість молодих людей гинуло безславно в лінощах і дурних вчинках. Жодні адміністративно-поліцейські заходи, які системно проводили як міські магістрати, так і виборна влада університету, не могли викоринити найгірші вади студентського середовища. Тільки з розвитком науки і культури всього суспільства мораль інтелектуальної еліти почала потроху ошляхетнюватися.

Таким чином, університетське самоврядування відіграло вирішальну роль у формуванні вищої школи, заклало основи демократизму всієї вузівської системи. Не слід недооцінювати значення міських магістратів у вихованні і організації побуту студентської молоді Середньовіччя. Виходячи із законодавства муніципальної влади стосовно університетської системи, вища школа тих часів виступала критерієм престижності міста і магістрати істотно допомагали новій еліті. Тому дослідження досвіду ролі муніципальної влади у виховному процесі середньовічного студента є надзвичайно актуальним і дана тема потребує подальшого вивчення.

Проблема освіти в соціокультурному просторі Середньовіччя не вичерпується окресленим колом досліджень, вона вводить у процес

дослідження основ формування вищої школи західного зразка, є сьогодні в умовах реформування вищої школи надзвичайно актуальною і потребує подальшого аналізу і вивчення.

Література

1. Бессмертный Ю.Л. Об изучении массовых социально-культурных представлений Каролингского времени // Культура и искусство западноевропейского средневековья. — М.: Искусство, 1989. — С. 49-81.
2. Блок М. Аполлогия истории, или Ремесло историка. — 2-е дополненное изд. — М.: Наука, 1986. — 489 с.
3. Бубнов В.П. К вопросу о формировании вестготов и остготов (по данным письменных источников) // Взаимосвязь социальных отношений и идеологии в средневековой Европе. — М.: ИВИ АН СССР, 1983. — С. 4-28.
4. . Валевский А. Система муниципалитетов ситетскими судами. — М.: Мысль, 2000. — 153 с .
5. Гаспаров М.Л. Поэзия риторического века // Поздняя латинская поэзия. — М.: Худ. лит., 1988. — С. 5-34..
6. . Гецман Е.В. Боэций и европейское музыкознание. — М.: Искусство, 1985. — 243 с.
7. Гуревич А.Я. Жак Ле Гофф и "Новая историческая наука" во Франции. — Екатеринбург: У-Фактория. — 53 с.
8. Кемпбел Ф. Историческая сущность категории "университет". — Л.: Изд. ЛГУ, 2003. — 185 с.
9. Корсунский А.Р. Готская Испания. — М.: Наука, 1989. — 326 с.

10. Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового Запада. – Екатеринбург: У-Фактория, 2005. – 559 с.
11. Опарина Е.В. Два феномена в эволюции Парижского университета XIII века. – Пермь, 2005. – 93 с.
12. Ренеш М. Место университетского суда в социально-экономической жизни Праги XIV-XVI веков. – Прага: Артия, 78 с.
13. Служитель Вакха, "мученик науки": средневековый студент // Зеркало недели. – № 1 (580). – 14 января 2006 г.
14. Уколова В.И. Исидор Севильский и античная философия // Средние века. Науч. сб., 1985. — Вып. 48. — С. 27-37.
15. Укролова В.С. Античное наследие в культуре раннего Средневековья. – М.: Наука, 1989. – 336 с.
16. Ястребицкая А.Л. Западная Европа XII-XIII веков. Эпоха, город, быт, костюм. — М., 1978. – 537 с.

